

Transformace ekonomiky ČR.

Staré ideologie pro nás natolik spojily individualismu s egoismem a sobectvím, že se skoro bojíme říci, že všechno nové a lepší, co mění život nás všech, přichází z aktivity zdatných jednotlivců, z jejich rozumu, práce, energie a podnikavosti. Že i podporu sociálně slabších budeme jako společnost poskytovat jedině díky mimořádné čínorodé aktivitě některých jednotlivců, nikoli díky kolektivní činnosti.

Přistoupíme-li na tento princip, vytvoříme-li mu podmínky, najdeme-li dostatek těch čínorodých a podnikavých, jedině tak můžeme v nervózní, chaotické a vášněmi a emocemi hnané střední a východní Evropě vytvořit ostrov pořádku a normálních poměrů. Tento úkol stál před našimi rodiči a prarodiči po první světové válce, tento úkol stojí před námi po rozbourání komunistického režimu. Naši předkové ho zvládli lépe než sousední země, nedejme se jimi zahanbit.

18. ledna 1991
Klaus

Václav

1.1 Pojem transformace

Pojem transformace můžeme chápat jako změnu, přeměnu, přechod nebo reformu. Tento termín byl u nás v uplynulých deseti letech spojován s ekonomikou. Byl to přechod centrálně řízené ekonomiky na ekonomiku tržní. V září 1990 předložila vláda reformní program změn v přístupu k národnímu hospodářství. Tento program měl název „Scénář ekonomické reformy“. V jeho úvodu stálo: „Ekonomická reforma je změnou ekonomických institucí a vztahů mezi nimi. Jejím cílem je přechod od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice tržní. V tomto reformním programu se dále objevuje první zmínka o procesu transformace. Program dále uvádí: Rizika této reformy spočívají právě v její hloubce a radikálnosti...“ „Ještě větší jsou však spojena s rozhodnutím reformu odkládat nebo ji realizovat pouze částečně.“

1.0. Podstata a cíl transformace

Ve srovnání s centrálně plánovaným systémem se tržní systém ukázal efektivnější jak v alokaci, tak ve využití výrobních zdrojů a při uspokojování různorodých potřeb lidí. Svoboda ekonomického rozhodování a konkurence ekonomického prostředí rovněž podněcovala inovace a technologický rozvoj. Naopak centrálně plánované ekonomiky stále více zaostávaly v růstové výkonnosti i životní úrovni. Cílem ekonomické transformace proto nebyla pouze samotná změna ekonomického systému, ale i zvýšení alokační a dynamické efektivnosti a tím i dosažení vyšší růstové výkonnosti a blahobytu jako podmínky přibližování vůči vyspělejším zemím. Důležitým kritériem hodnocení úspěšnosti transformace je proto schopnost přetvoření systémových změn (od plánu k trhu) v dlouhodobý hospodářský růst. Právě při plnění tohoto cíle jsou však dosavadní výsledky většiny tranzitivních ekonomik velmi neuspokojivé. Zvláště nulový průměrný roční růst České republiky v letech 1990-2001 je výrazně horší oproti ostatním středoevropským zemím (Polsko, Maďarsko, Slovinsko a Slovensko).

Příčiny uvedeného, méně uspokojujícího vývoje ekonomické výkonnosti v některých tranzitivních ekonomikách, včetně České republiky, jsou předmětem řady diskusí. Rostoucí měrou je v posledních letech zdůrazňován problém podcenění složitosti a dlouhodobosti

procesu transformace nejen v oblasti ekonomické, ale především společenské, resp. institucionální.

Po pádu komunistické moci poměrně rychle proběhly základní politické změny. Vznikly standardní politické strany a z demokratických voleb vzešly zastupitelské orgány, představitelé zákonodárné moci. Na základě volebních výsledků byly vytvořeny vlády, orgány exekutivní moci. V přelomových obdobích politika zpravidla hraje daleko významnější úlohu než ve standardních, stabilizovaných poměrech. Nejinak tomu bylo i po roce 1989, což se projevilo i ve vlivu politiky na ekonomickou transformaci. Politici však nejenže nebyli na velikost úkolů připraveni (to ostatně ani být nemohli), ale mnohdy plně nechápali svoji úlohu při vytváření společenského konsensu, která spočívá ve sladění a koordinování různorodých zájmů. Často podléhali vlivu různých zájmových skupin, nepodporovali dialog a prokazovali nejen malou politickou zkušenost, ale i netolerantnost a nízkou politickou kulturu. Stranické a osobní zájmy mnohdy stály nad zájmy společenskými.

Ekonomická transformace se ukázala podstatně složitější a obtížnější oproti počátečním očekáváním. Na rozdíl od předcházejících reformních pokusů nešlo o zdokonalení ekonomického systému, ale o jeho radikální změnu. Ta spočívala v přeměně vlastnických vztahů a ekonomických institucí, v nahrazení příkazového systému centrálního plánování systémem tržním a ve vytvoření právního prostředí, založeného na respektování soukromých vlastnických a smluvních vztahů. Tvůrci transformace současně očekávali, že základní systémové změny, které jsou předpokladem fungování tržní ekonomiky (svoboda podnikání, liberalizace cen a zahraničního obchodu, rychlá privatizace), spontánně podnítky dynamiku dalšího vývoje. Podcenili však úlohu času a složitost procesu vytváření a kultivování institucionálního rámce tržní ekonomiky i dlouhodobost společenského přizpůsobení.

Uvedené podcenění do určité míry odráží historický kontext zahájení transformace. K pádu komunismu došlo v době, kdy byl na Západě na vzestupu neoliberalismus, který kladl důraz na deregulaci, liberalizaci, privatizaci a makroekonomickou stabilitu. Tyto priority proto doporučovala většina západních politiků, ekonomů a mezinárodních organizací i pro strategii transformace v postsocialistických zemích (washingtonský konsensus). Neoliberalní koncepce převládly i ve strategii československé (resp. české) transformace. Podceněno však bylo dědictví života v totalitním režimu a systému centrálního plánování, problém absence základních institucí tržního systému, norem a pravidel chování i nezbytné kvalifikace a zkušenosti při jednání a rozhodování v nových podmínkách. V této fázi vývoje měla být odpovídající pozornost věnována i vytváření a posilování institucionálního rámce rodící se tržní ekonomiky, včetně nové úlohy veřejných institucí. V převládající atmosféře počátku 90. let se však problém efektivního fungování systému státní správy ocitl spíše na okraji zájmu.

1.2. Výchozí situace v bývalém Československu

Československo patřilo před rokem 1989 k totalitním režimům s výsadním postavením jedné vládnoucí (komunistické) strany. Vedle absence politických práv a občanských svobod byla omezena i státní suverenita začleněním země do východoevropských politických a ekonomických struktur (Varšavský vojenský pakt a Rada vzájemné hospodářské pomoci), podřízených vlivu Sovětského svazu. Ekonomický systém byl založen na tzv. všelidovém vlastnictví výrobních prostředků (s rozhodujícím podílem státního a družstevního sektoru a zanedbatelným podílem sektoru soukromého) a ekonomické rozhodování podléhalo státnímu plánování (centrálně plánovaná ekonomika). Tento systém nerespektoval vztahy poptávky a nabídky, vedl k neefektivní alokaci a využívání zdrojů, nepodněcoval iniciativu, inovační úsilí a technický pokrok a v konečném důsledku vedl k hospodářské stagnaci, technologické zaostalosti, zhoršování životního prostředí, nedostatečnému uspokojování některých potřeb a

nespokojenosti občanů. Na druhé straně tento systém poskytoval lidem relativní jistotu práce, sociálního zabezpečení, bydlení a cenové stability.

Výchozí ekonomická situace Československa ovlivnila i průběh transformace, v některých aspektech příznivě, v jiných nepříznivě ve srovnání s ostatními postsocialistickými zeměmi. Výhodu představovala relativně vysoká ekonomická i životní úroveň, poměrně vysoká kvalifikační úroveň pracovní síly, rozvinutější infrastruktura, menší stupeň makroekonomických narušení (nízký veřejný i zahraniční dluh, příznivější situace na trhu zboží a služeb) a blízkost k západním zemím. Naopak nepříznivě ovlivnila průběh transformace zejména praktická neexistence soukromého sektoru, značná centralizace řízení hospodářství a zastavení předchozích reforem, které znemožnilo zavedení alespoň dílčích prvků tržního systému. Další problém představovaly závažné strukturální deformace, především silná orientace zahraničního obchodu na východní trhy (zejména na Sovětský svaz), nerozvinutost sektoru služeb a naopak nadměrný podíl těžkého průmyslu, který přispíval k špatnému stavu životního prostředí a ztěžoval následnou restrukturalizaci. V souhrnu nicméně patřilo Československo k zemím, jejichž výchozí pozice byla v pozdějších mezinárodních srovnáních hodnocena nejpříznivěji (společně s Maďarskem, zeměmi bývalé Jugoslávie a Polskem).

2.0. Nevýhody

Systém centrálně plánovaného hospodářství byl nejdůslednějším ze všech zemí RVHP. Především je mít na paměti, že před deseti lety byly tranzitorní ekonomiky převážně nebo zcela znárodněné. V číslech to vypadalo asi takto: v Československu 80 let státní podniky vytvářely více než 87 % národního důchodu, družstva 10 % a jen o něco více než 2 % produkovaly malé, soukromé podniky. V roce 1949 existovalo okolo dvou milionů soukromě hospodařících zemědělců. Koncem 80. let jich bylo asi jen deset tisíc. Znárodnění a združstevnění bylo téměř dokonalé, soukromý sektor prakticky neexistoval. Ale mezi postkomunistickými zeměmi rozdíly existovaly. V Maďarsku, Polsku a též v NDR se drobné soukromé podnikání nestalo tak řídkým jevem. Československo však žilo pod vlivem zkosnatělé ideologie.

Převážná většina cen byla centrálně řízena a plánována na nákladové bázi. Teprve v druhé polovině 80. let začaly pomalé, nesmělé a nedůsledné kroky k omezení centrální tvorby cen.

Ředitelé a celé vedení státních podniků bylo podřízeno striktní kontrole vládních a dalších orgánů a mělo malé reálné rozhodovací pravomoci.

Zahraněční obchod byl orientován na trhy RVHP. V druhé polovině 80. let tam směřovalo až 70 % českého exportu. Po rozpadu RVHP tato těžká závislost krutě dopadla na mnohé české podniky.

Deformace ve struktuře výroby a obchodu prohlubovala politika hospodářské soběstačnosti. Československý průmysl vyráběl široký sortiment všech možných produktů a budoval nové výrobní kapacity pro zásobování sovětských trhů, i když ty se postupně hroutily. Rozsáhlá struktura výrobků nedovolovala vyvíjet potřebnou specializaci ani neumožňovala průmyslu zaměřit se na zdokonalení kvality a technologie na úroveň dosahovanou západními konkurenty. Vytvářením monopolních podniků byla ničena reálná ekonomika. Pravidlem se stávaly velké podniky, protože nejlépe vyhovovaly potřebám centrálně plánovaného hospodářství. Tito giganti však plodili během transformace potíže, protože jejich rušení často přinášelo citlivé sociální problémy.

2.1. Výhody

Existovala dlouholetá tradice přísné monetární politiky. To platí pro celé období od založení státu.

Finanční disciplína vlády a podniků byla relativně vysoká, vláda nedopustila vznik velkých deficitů státního rozpočtu.

Míra inflace byla relativně nízká. Celková míra inflace v 80. letech nepřekročila 5 %.

Kvalifikace, vzdělání a zkušenost pracovní síly byla na vysoké úrovni.

2.2. Československá reformní strategie v kostce

Mezi nejzásadnější změny hospodářské politiky a fungování ekonomického systému, které moderní historie zná, patří ekonomické reformy probíhající od počátku 90. let v bývalých centrálně plánovaných ekonomikách východní Evropy a bývalého SSSR. Již ve 30. letech argumentovala řada teoretiků, především Friedrich A. von Hayek a Ludwig von Mises ve slavné debatě o socialismu na základě teoretických důkazů, že centrálně plánované hospodářství nemůže efektivně fungovat. Podstatou uvedených reforem je nahrazení jednoho ekonomického systému, označovaného obvykle jako systém centrálního plánování, jiným ekonomickým systémem, tržní ekonomikou.

Ekonomické reformy v zemích východní Evropy představovali nejúplnější možnou přeměnu ekonomického systému. Nešlo při nich ovšem o změnu hospodářské politiky, ale o kompletní změnu fungování celého ekonomického systému, o změnu motivací ekonomických subjektů, o změnu omezení, která vymezovala mantinely jejich chování, o změnu nástrojů a cílů hospodářské politiky státu, o vznik nových typů ekonomických subjektů – různé finanční instituce, investiční privatizační fondy, komerční banky, a v neposlední řadě i o zánik některých subjektů – plánovací úřady, odvětvová ministerstva.

Tyto převratné změny měly zásadní vliv na ekonomickou výkonnost zemí, které je uskutečňovaly a stále uskutečňují, na jejich schopnost produkovat více zboží a služeb, na hospodářský růst a růst životní úrovně, na zaměstnanost, inflaci atd. Hlavním smyslem uskutečňování ekonomických reforem bylo dosažení takového stupně ekonomické výkonnosti, jakým se vyznačují vyspělé tržní ekonomiky. Proces těchto reforem a dopad na jednotlivé oblasti národních hospodářství zobrazuje těchto šestnáct kroků.

1. *Bez legitimní, demokraticky vytvořené vlády a bez široké podpory této vlády veřejnosti není realizace hlubokých ekonomických změn možná.*
2. Čím rychleji reformní proces probíhá, tím větší šanci má na úspěch. Základní změny musí být provedeny během dvou let.
3. Čím radikálnější, tvrdší a bolestnější je reforma v počátečním období, tím lepší budou její výsledky v období středním a dlouhém. Nepříznivé důsledky nemohou nevzniknout, ale promyšlená sociální politika musí chránit ty, kteří jsou jimi nejvíce zasaženi a nejsou schopni se jim sami ubránit.
4. Čím je reforma hlubší a globálnější, tím má větší šanci, že bude úspěšná. Dílčí reformy jsou horší než „ne-reforma“
5. Čím horší je výchozí situace, tím větší je odhodlání k prováděným změnám a tím rychlejší je jejich realizace.
6. Čím menší je vměšování parlamentu a čím větší je autonomie vlády, tím snazší je implementace reforem. Parlament musí schválit základní strategii, ale nesmí se pokoušet ji realizovat.
7. Čím slabší je byrokracie, tím větší je naděje na úspěch. Lidé jsou schopni se adaptovat na tržní podmínky daleko rychleji než si vlády a byrokraté myslí.

8. I když musí být většina reformních opatření provedena paralelně a co nejrychleji, řazení jednotlivých reformních kroků je velmi důležité a některé z nich musí být provedeny dříve než jiné.
9. Čím rychleji je nastolena makroekonomická rovnováha, tím účinnější budou změny institucí, privatizace, cen, struktury výroby. Opatření na straně nabídky musí následovat až po opatřeních na straně poptávky.
10. Nejlepší cestou k dosažení finanční rovnováhy není zvyšování daní, ale snižování dotací.
11. Čím je otevřenější ekonomika, tím efektivněji bude trh fungovat. Trh potřebuje konkurenci a ta se nedá rychle zavést rozbíjením monopolů pomocí komplikovaných byrokratických opatření, ale přivedením konkurence ze zahraničí.
12. Jakmile je dosažena makroekonomická rovnováha, jakmile vstoupí do hry zahraniční konkurence, musí být ekonomické rozhodování decentralizováno a byrokratické rozhodování v centru musí ustoupit do pozadí.
13. Je-li reformní program označen významnými mezinárodními ekonomickými institucemi (Mezinárodní měnový fond) jako realistický, přitáhne do země zahraniční kapitál, a tím bude reformní proces velmi usnadněn.
14. Čím větší je účast občanů na privatizaci, tím bude privatizace snazší a spravedlivější. Proto stát musí různými metodami maximálně podporovat co nejširší účast občanů a naopak nesmí usilovat o co nejvyšší privatizační výnosy pro Fond národního jmění.
15. Čím větší bude zahraniční účast v privatizaci, tím rychleji tento proces proběhne a tím spíše privatizované podniky přežijí.
16. Čím rychleji bude vytvořen bankovní a finanční sektor a kapitálové trhy, tím rychlejší bude budoucí ekonomický růst.

2.3. Strategie ekonomické reformy konkrétně

Strategie transformace byla zpočátku předmětem diskusí. Nikdo nezpochybňoval nutnost vytvoření základních prvků tržního systému, k nimž patří svoboda podnikání, soukromé vlastnictví, volný systém cen, vytvářených interakcí poptávky a nabídky, svobodný obchod, využití volných peněžních prostředků prostřednictvím systému komerčního bankovníctví. Diskutována však byla rychlost, prostředky, pořadí a rozsah souvisejících systémových změn. Různé představy o jejich postupu na jaře roku 1990 vykryštalizovaly ve spor o podobu ekonomické reformy, někdy prezentovaný jako spor mezi radikály a gradualisty, resp. jako spor zastánců liberálního pojetí trhu bez přívlasků se stoupenci sociálně tržního hospodářství. Dvě protichůdné pozice zde zosobňovali tehdejší ministr financí Václav Klaus a místopředseda vlády ČSFR Valtr Komárek.

Tým Václava Klause zpracoval materiál „Strategie ekonomické reformy“, který kladl důraz na makroekonomickou stabilizaci, liberalizaci a rychlou privatizaci s využitím kupónové metody. Další varianty pojetí reformy vytvořily např. ústavy ČSAV (Ekonomický a Prognostický) a Vysoká škola ekonomická. Významnější alternativu ke Klausovu pojetí představoval „Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice“, vypracovaný Hospodářskou radou ČR pod vedením místopředsedy české vlády Františka Vlasáka. Toto pojetí upřednostňovalo pomalejší způsob transformace, standardní metody privatizace a aktivní strukturální politiku. Výsledná strategie transformace byla schválena Federálním shromážděním v září 1990 v podobě tzv. Scénáře ekonomické reformy. „Scénář“, jako důležitý programový dokument, bývá často spojován s liberálním, tj. Klausovým pojetím transformace. I když byl jeho vliv na „Scénář“ jistě významný, přijetí dokumentu vyjadřovalo určitý kompromis mezi návrhy federální a české vlády. Ekonomická reforma zde byla pojata poměrně komplexně a mnohostranně, jako změna institucí a jejich vzájemných vztahů. „Scénář“ zahrnoval tyto hlavní části:

- Makroekonomický rámec ekonomické reformy, v němž měla hrát hlavní úlohu především restriktivní měnová a fiskální politika s připravovanou daňovou reformou.

- Změna vlastnických poměrů v ekonomice, která měla být urychlena malou privatizací, restitucemi a následně velkou privatizací.

- Liberalizace cen, stanovená na 1. leden 1991, při níž se měla uvolnit převážná část velkoobchodních cen s přímým propojením na maloobchodní ceny.

- Vnitřní směnitelnost československé měny, jako nezbytný předpoklad liberalizace dovozů. Zásadní problém zavedení vnitřní směnitelnosti představovalo stanovení výchozí úrovně kursu československé koruny k volně směnitelným měnám, přičemž „Scénář“ obsahoval dvě alternativy: řádově 20 Kč, resp. 24-30 Kč za US dolar.

- Sociální souvislosti ekonomické reformy, které měly vyústit v předložení návrhů zákonů v oblasti sociálního zabezpečení, zaměstnanosti, kolektivního vyjednávání a státní sociální podpory.

- Strukturální politika, která měla především podpořit žádoucí strukturální změny, umožnit přechod na tržní mechanismus a udržet chod národního hospodářství.

- Specifika agropotravinářského komplexu.

„Scénář“ dále obsahoval 3 přílohy (vnější a vnitřní podmínky ČSFR při vstupu do ekonomické reformy, scénář ekologické strategie v podmínkách ekonomické reformy a opatření na podporu účasti zahraničního kapitálu a zahraniční pomoci v československé ekonomice). Jako samostatný dokument byl zpracován Scénář sociální reformy.

Přes zmíněnou komplexnost „Scénáře“ z jeho obsahu vyplývá podcenění institucionální stránky transformace, která zahrnuje nejen budování institucí nezbytných pro fungování tržního systému, ale i vytváření odpovídajícího právního rámce s účinnými mechanismy vymahatelnosti práva. Na druhé straně se značný důraz kladl na makroekonomickou stabilitu, která v československých podmínkách pravděpodobně nebyla prvořadým problémem. Toto přecenění je zřejmé z formulace obsažené ve „Scénáři“: „Makroekonomickou prioritou v procesu transformace je blokování inflačního procesu a této prioritě musí být v rozumném rozsahu podřízeny všechny další základní makroekonomické cíle – ekonomický růst, zaměstnanost a vyrovnanost platební bilance“ (Hospodářské noviny, 4.9.1990, s.I). Je obtížné soudit, nakolik se ve zdůraznění makroekonomické stabilizace cestou fiskální, měnové a důchodové restrikce, která vedla k silné recesi na počátku transformace, projevil vliv „washingtonského konsensu“ a především pak Mezinárodního měnového fondu. Jisté však je, že opětovné přijetí Československa do této organizace i poskytnutí stabilizační půjčky při zavádění vnitřní směnitelnosti čs. koruny bylo podmíněno uplatňováním určitého typu hospodářské politiky, v níž prvořadou úlohu sehrávala právě makroekonomická antiinflační politika.

Program formulovaný ve „Scénáři“ zajisté významně ovlivnil proces transformace. Postupně však rozhodující úloha připadla praktické hospodářské politice a vlastní realizaci reforem v jejich konkrétní podobě. Tu již neovlivňoval „Scénář“, ale vládnoucí politické garnitury. Radikální ekonomické reformy uskutečněné v roce 1991 (liberalizace podnikání, cen a zahraničního obchodu, zavedení vnitřní směnitelnosti čs. koruny) byly ve „Scénáři“ obsaženy. Vývoj v roce 1992, který vedl k rozdělení Československa, však zde již předjímán nebyl. A pozdější etapy transformace se už neopíraly o střednědobý komplexní program, ale spíše o krátkodobé úvahy. Příchodem Václava Klause do čela české vlády v roce 1992 zvítězila neoliberalní koncepce transformace.

2.4. Hlavní „článek“ – Václav Klaus

Václav Klaus se narodil 19. června 1941 v Praze. Je naším významným ekonomem, působí také na politické scéně. V roce 1963 absolvoval Vysokou školu ekonomickou v Praze obor zahraniční obchod. V roce 1995 byl jmenován profesorem VŠE v Praze. Po absolvování VŠE pracoval až do roku 1970 v Ekonomickém ústavu ČSAV jako vědecký pracovník. V letech 1971 -1986 pracoval v různých funkcích ve Státní bance Československé a v roce 1988 se stal vedoucím vědeckým pracovníkem Prognostického ústavu ČSAV. Studoval rovněž v Itálii a v USA. Přednášel na zahraničních univerzitách. Ve své vědecké práci se věnoval zejména makroekonomické problematice, inflaci a peněžní teorii a problematice ekonomických reforem. Původně vycházel z keynesovské teorie, postupně však měl na jeho názorovou orientaci vliv friedmanovský monetarismus a další liberální teoretické koncepce. Je jedním z předních českých liberálních ekonomů, jež se věnoval zejména problematice transformace české ekonomiky. Po rozpadu občanského fóra 20. dubna 1991 se stal předsedou nově zformované Občanské demokratické strany. Již v prosinci 1989 se stal ministrem financí, stejnou funkci zastával i v nové federální vládě od června 1990. Po volbách v roce 1992 stanul v čele vlády a od 1.1. 1993 se stal předsedou vlády samostatné České republiky.

Hlavní práce: Cesta k tržní ekonomice, O tvář zítřka, Ekonomická teorie a ekonomická reforma, Nemám rád katastrofické scénáře, Demontáž socialismu, Cesta k tržní ekonomice 2, Proč jsem konzervativcem?, Rok - málo či mnoho v dějinách země?, Česká cesta, ...

3. Hlavní události politického a ekonomického vývoje

Následující chronologický přehled seznamuje s hlavními událostmi, které provázely transformaci české ekonomiky a společnosti v 90. letech.

V **listopadu** roku **1989** došlo k pádu komunistického režimu a v Československu proběhly významné politické změny: **jmenování vlády Národního porozumění** v čele s Mariánem Čalfou, **rekonstrukce parlamentu a volba prezidenta republiky**, jímž se stal Václav Havel.

V roce **1990** jsou vytvářeny základní předpoklady pro demokratické fungování politického systému. V **červnu** proběhly **první svobodné volby**, jejichž jasným vítězem se v České republice stalo **Občanské fórum**. Nešlo přitom o standardní politickou stranu, ale o volné sdružení různorodých proudů a seskupení podporujících demokratické změny ve společnosti. Předsedou federální vlády se stal opět Marián Čalfa, české vlády Petr Pithart a slovenské vlády Ján Čarnogurský. Federální shromáždění přijalo novou ústavu a změnilo název státu na Českou a Slovenskou federativní republiku.

Nově přijaté zákony zaručovaly základní politická práva a občanské svobody a v hospodářské oblasti svobodu podnikání (např. zákony o soukromém podnikání, akciových společnostech, o státním podniku). Probíhají intenzivní diskuse o strategii přechodu na tržní ekonomiku a v **září Federální shromáždění přijímá Scénář ekonomické reformy**. Řada tří devalvací čs. koruny až na výsledných 28 Kčs za 1 US dolar připravuje zavedení vnitřní směnitelnosti. Dochází k dílčím cenovým úpravám, z nichž nejvýznamnější bylo odstranění záporné daně z obrátu u maloobchodních cen potravin, které vedlo v červenci ke zhruba 25% zvýšení jejich cen. V **září obnovilo Československo své členství v breton-woodských institucích** (v Mezinárodním měnovém fondu a Světové bance).

V roce **1991** probíhají **radikální ekonomické reformy**, které do značné míry poznamenaly budoucí vývoj. Ekonomiku zasahuje recese, důsledek deformované struktury čs. ekonomiky, změny vnějších podmínek (rozpad RVHP, přesměrování zahraničního obchodu na západní trhy) a restriktivní makroekonomické politiky. **Ekonomická transformace začíná 1. ledna** liberalizací cen a zahraničního obchodu. Cenová liberalizace umožnila vznik tržně založeného koordinačního mechanismu, který nahradil systém příkazový. Liberalizace zahraničního obchodu, spojená se zavedením vnitřní směnitelnosti čs. koruny, podstatně zlepšila situaci na trhu a zároveň vytvářela potřebnou konkurenci domácím výrobcům. Po cenové liberalizaci dochází v prvních měsících roku k cenovému skoku. Hospodářsko politickou prioritu představují makroekonomické stabilizační politiky (měnová spolu s fiskální), v tomto roce přísně restriktivní a zaměřené na tlumení inflačních tlaků. Koncem **roku 1991** přijalo Federální **shromáždění zákon o Státní bance československé**, která získala postavení a kompetence standardní emisní banky. Dále byl přijat zákon o bankách, který určoval základní pravidla pro činnost obchodních bank. V průběhu roku 1991 začaly **první aukce malé privatizace** a v **listopadu** registrace kupónových knížek pro tzv. **kupónovou metodu velké privatizace**.

V roce **1992** probíhají **druhé svobodné volby**. Po rozpadu Občanského fóra se jich zúčastnily již standardní politické subjekty, z nichž v České republice **zvítězila Občanská demokratická strana** vedená Václavem Klausem a na Slovensku Hnutí za demokratické Slovensko vedené Vladimírem Mečiarom. V té době vrcholily spory o kompetence mezi Českou a Slovenskou republikou a bylo zřejmé, že vývoj spěje k rozpadu společného státu. Proto také mělo sestavení federální vlády v čele s Janem Stráským druhořadý význam. V České republice byla vytvořena koaliční vláda, jejímž předsedou se stal Václav Klaus, který v této funkci setrval prakticky až do konce roku 1997. Příprava rozdělení Československa zbrzdila postup ekonomických reforem, nicméně **pokračuje malá privatizace a v restitucích je vrácen majetek znárodněný po únoru 1948**. Proběhla též **první vlna kupónové privatizace**.

K 1. lednu roku **1993 vzniká samostatná Česká republika**. Oproti původně předpokládanému vytvoření celní a měnové unie dochází již začátkem února k **oddělení měny**. Zákon o České národní bance stanovil jako její hlavní cíl zabezpečení stability české měny (v roce 2000 byl tento cíl zúžen na cenovou stabilitu). Z ekonomických reforem bylo významné **zavedení nového daňového systému k 1. lednu** (daňová reforma), který přiblížil daňovou soustavu České republiky praxi Evropské unie (zavedení daně z přidané hodnoty, daň z příjmů fyzických a právnických osob). Na jaře zahájila činnost Burza cenných papírů a RM-systém. Důležité změny proběhly i v oblasti sociálního zabezpečení a nemocenského pojištění.

Rokem **1994** začíná ekonomické oživení při relativně nízké míře inflace a velmi nízké míře nezaměstnanosti. Projevují se však první známky **zpomalení transformace**. V tomto období převažuje určité sebeuspokojení s jejím dosavadním průběhem a realizace řady potřebných reforem se zpomaluje či odkládá. **Velká privatizace pokračuje druhou vlnou**, začínají se však také projevovat první příznaky krize bankovního sektoru (dochází k zavedení nucené správy v bance Bohemia, do problémů se dostává AB banka, která nebyla schopna dostát svým závazkům).

V roce **1995** dochází ke zrychlení hospodářského růstu, který je však provázen narůstající ekonomickou nerovnováhou. Je to **období tzv. transformačních úspěchů a příznivých makroekonomických čísel** a Česká republika se stává „premiantem“ mezi tranzitivními ekonomikami. Rok 1995 však není bohatý na reformy. Za zmínku stojí **zahájení činnosti České exportní banky** na základě zákona o pojišťování a financování vývozu se státní podporou a zahájení činnosti Hypoteční banky. Nový devizový zákon, přijatý na podzim, zavedl prakticky plnou (tj. i vnější) směnitelnost české koruny, čímž byla odstraněna většina omezení pro volný pohyb kapitálu. V prosinci se stala Česká republika 26. členem OECD.

V roce **1996** se konaly již **třetí svobodné volby**, které vedly k patové situaci v Poslanecké sněmovně. Koaliční vláda vedená V. Klausem se tak stává vládou menšinovou. V důsledku značného přílivu zahraničního kapitálu, který vyvolával proinflační tlaky, bankovní rada ČNB rozhodla v únoru o rozšíření pásma pro pohyb kurzu koruny z $\pm 0,5\%$ na $\pm 7,5\%$. Předstih domácí poptávky před domácí nabídkou vedl k rostoucímu schodku obchodní bilance. Na silící projevy makroekonomické nerovnováhy reagovala ČNB ve druhé polovině roku výrazným zpřísněním měnové politiky (zvýšení úrokových sazeb a povinných minimálních rezerv).

V roce **1997** se již v ekonomice otevřeně projevuje řada potíží a vláda po analýze situace přijímá dva tzv. balíčky opatření: **Korekce hospodářské politiky a další transformační opatření** (ze 16. dubna) a **Stabilizační a ozdravný program** (z 28. května). Balíčky zahrnují snížení rozpočtových výdajů, které má podpořit obnovení ekonomické rovnováhy, a návrh systémových opatření směřujících k řešení některých institucionálních a právních problémů. Po spekulativních útocích na korunu a její devalvaci není ČNB schopna udržet kurs koruny v rámci flukтуаčního pásma a je nucena zavést v květnu řízený plovoucí kurs koruny. Stupňují se spory ve vládní koalici, ale i uvnitř ODS, propuká vládní krize a v listopadu podává vláda V. Klause demisi. V roce **1997** začíná druhá recese české ekonomiky, způsobená značnou tvrdostí měnové politiky, restriktivními opatřeními fiskální politiky, ale i nedostatečnou mikroekonomickou restrukturalizací. Závažným problémem se stává **rychle rostoucí míra nezaměstnanosti**, zejména v některých regionech.

V lednu roku **1998** je jmenována prozatímní vláda vedená Josefem Tošovským, která má však velmi krátký časový prostor pro zásadnější změny. Nicméně realizovala řadu kroků ke zlepšení právního rámce a zahájila přípravu programových dokumentů střednědobého charakteru (Hospodářská strategie vstupu do EU). V červnu se konají mimořádné volby, v nichž vítězí Česká strana sociálně-demokratická, ani ta však nezískává parlamentní většinu. Opoziční smlouva s Občanskou demokratickou stranou jí nicméně umožňuje vytvořit menšinovou vládu, v čele s Milošem Zemanem. Vládní program se zaměřuje na oživení ekonomiky, zlepšení právního prostředí a urychlení přípravy vstupu do EU. Ve druhé polovině roku ČNB snižuje úrokové sazby a povinné minimální rezervy a zpřísnuje regulaci bankovního sektoru.

V roce **1999** se Česká republika stává členem NATO. Vláda zpracovává důležité střednědobé programové dokumenty: Národní program přípravy České republiky na členství v Evropské unii, Hospodářskou strategii vstupu do Evropské unie, Scénář střednědobého vývoje hospodářství a Střednědobý fiskální výhled. ČNB publikuje Dlouhodobou měnovou strategii. Spolu s Evropskou unií vláda připravila Společné zhodnocení priorit hospodářské politiky České republiky, které má urychlit ekonomickou transformaci a případný vstup do EU. Ve snaze oživit ekonomiku vláda přijímá kontroverzní Program revitalizace průmyslu. **Je dokončena privatizace Československé obchodní banky** belgickou společností Bankassurance Holding (KBC) a vláda oznamuje záměr privatizovat Českou spořitelnu a Komerční banku.

V roce **2000** dochází k oživení české ekonomiky, kterému napomohlo několikero snížení úrokových sazeb centrální banky, uvolnění fiskální politiky, postupující restrukturalizace podniků a přijetí pobídek na podporu přímých zahraničních investic. V červnu ČNB uvaluje nucenou správu na Investiční a poštovní banku a dochází k jejímu převzetí Československou obchodní bankou. Do rukou rakouské Erste Bank je privatizována Česká spořitelna. Pravidelná zpráva Evropské komise o ČR za rok 2000 konstatuje pokrok ve vytváření právního rámce tržní ekonomiky, kritizuje však oblast reformy státní správy a soudnictví i nedostatečný boj proti korupci a hospodářské kriminalitě.

Hospodářský růst pokračuje i v roce **2001**. Zlepšení ekonomické výkonnosti však provází výrazný nárůst deficitu veřejných financí. **Probíhá privatizace Komerční banky, Transgasu a Unipetrolu**. Začínají působit vyšší územně správní celky (kraje) a připravuje se

reforma veřejné správy. Zpráva Evropské komise o ČR je převážně příznivá, konstatuje plnění kodaňských politických kritérií i existenci fungující tržní ekonomiky. Při pokroku ve střednědobé fiskální konsolidaci a dokončení realizace strukturálních reforem zpráva předpokládá, že česká ekonomika bude schopna se v krátkodobém časovém horizontu vyrovnat s konkurenčními tlaky a tržními silami. Uvedené hodnocení naznačuje možnost přijetí ČR do EU v první skupině kandidátů.

4.0. Samotný proces transformace

5.0. Hodnocení dosavadního průběhu transformace

Samotný přechod k demokracii a tržnímu hospodářskému systému a integrace České republiky do evropských a mezinárodních politických a ekonomických struktur znamená významnou pozitivní historickou změnu, která bude plně doceněna až v budoucnu. Specifické počáteční podmínky ekonomik střední a východní Evropy vyžadovalo podstatně odlišný přístup než postupy v Latinské Americe, Asii a jinde. V těchto zemích nebyl zapotřebí znovu budovat od základů soukromý sektor. Je tedy možné, že některé z chyb, způsobených během transformace, vyplývá z tohoto tvrzení.

V historicky krátkém období se podařilo zabezpečit relativní stabilitu institucí zaručujících demokracii, vládu zákona a lidská práva, tedy naplnit politická kritéria vstupu do Evropské unie. I přes oprávněnou kritiku některých aspektů transformace je nutné říci, že byly v jejím průběhu položeny základy tržní ekonomiky (převažující soukromé vlastnictví, svoboda podnikání, liberalizace trhů, daňová reforma, reforma sociálního zabezpečení, potřebná legislativa). Z hlediska makroekonomického vývoje a ve srovnání s většinou tranzitivních zemí můžeme k pozitivům zařadit nízkou míru inflace, relativně stabilní měnový kurz, nízkou míru nezaměstnanosti, udržení vnější ekonomické rovnováhy v přijatelných mezích a silný příliv přímých zahraničních investic, především v posledních letech.

V řadě oblastí se však objevují méně příznivá hodnocení průběhu transformace, která do určité míry odrážejí i nenaplněná počáteční očekávání. Především se ukázalo, že přechod k plně fungujícímu tržnímu systému a dosažení vyšší a dlouhodobě udržitelné ekonomické výkonnosti vyžaduje delší čas a splnění širšího spektra předpokladů, tj. že jednorázové radikální ekonomické reformy či schválení nových zákonů nevedou k automatickému, spontánnímu vytvoření odpovídajícího institucionálního rámce. Především byla podceněna úloha regulace činnosti některých klíčových subjektů a sektorů ekonomiky, jako jsou investiční fondy, bankovníctví, kapitálový trh. Tato regulace je přitom silná i ve vyspělých tržních ekonomikách. Nezbytnou restrukturalizaci, včetně odchodu neefektivních podniků z trhu, zpomalily nedostatky zákonů o konkurzu a vyrovnání (v roce 2000 byl související zákon již šestnácté novelizován), nedůvěra v zahraniční kapitál a malá podpora přímých zahraničních investic, nefunkční kapitálový trh i špatná úvěrová politika bankovního sektoru prodlužovaná odkladem jeho privatizace.

Negativní stránky transformace se v případě České republiky projeví zejména ve dvou oblastech. První zahrnuje projevy nedostatků právního a institucionálního prostředí, které vedle nepříznivých společenských dopadů zvyšují náklady ekonomických transakcí a snižují efektivnost využití zdrojů. Vedle hospodářské kriminality odrážející nedostatky související legislativy je nutno zmínit především slabou schopnost vymáhání práva a nízkou úroveň veřejné a podnikové správy. Druhá oblast zahrnuje výše zmíněnou nízkou růstovou výkonnost. Počáteční optimistická představa rychlého přibližování ekonomické a životní úrovně zemí EU se ukázala jako nerealistická. Po dvou recesích se ekonomická úroveň ČR od úrovně západoevropské značně vzdálila. Ze skupiny srovnatelných středoevropských tranzitivních zemí je dokonce ztráta české ekonomiky v průběhu transformace největší. Mezi

lety 1990–2000 Polsko svoji ekonomickou úroveň vůči průměru EU zvýšilo o 8 p.b., Slovinsko relativní úroveň udrželo, Maďarsko a Slovensko ztratilo 3 p.b., ale úroveň ČR vůči EU se propadla téměř o 10 p.b.

První skupina příčin tohoto nepříznivého vývoje zahrnuje počáteční podmínky přechodu na tržní ekonomiku, především zděděnou ekonomickou strukturu a skryté dluhy v podobě poškozeného životního prostředí či nerozvinutých služeb a infrastruktury. Výrazný podíl průmyslu a zvláště těžkých odvětví hutnictví a strojírenství orientovaných na vývoz do Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí představoval velkou zátěž nezbytné restrukturalizace. Ztráta východních trhů po rozpadu RVHP, silná konkurence v zemích západní Evropy i změněná poptávka přispěly k silnému poklesu výroby na počátku transformace.

Počáteční podmínky sice nepochybně ovlivnily průběh transformace, jejich úloha však postupem času slábne. Na významu naopak nabývá zvolená transformační strategie. Ta při svém zaměření na makroekonomickou stabilizaci, liberalizaci a rychlou privatizaci podcenila význam vytváření právního a institucionálního rámce, který podporuje efektivní interakci tržních subjektů, omezuje či alespoň účinně postihuje ekonomicky škodlivé aktivity typu hospodářské kriminality, tunelování a korupce a je občanovi nástrojem a oporou při vymáhání jeho práv.

Klíčovou úlohu v hospodářském vývoji uplynulých let sehrála zvolená cesta privatizace. Ve spektru využitých metod převážila kupónová metoda především z důvodu upřednostňované rychlosti a rozsahu realizovaných vlastnických změn. Získala i politickou podporu obyvatelstva a majetek zůstal v rukou domácích subjektů. Na druhé straně nepřinesla dodatečné kapitálové zdroje, vytvořila rozptýlené vlastnictví drobných akcionářů, resp. soustředila značný majetek v investičních fondech propojených s velkými polostátními bankami rostoucí měrou zatěžovanými ztrátovými úvěry. Podobně jako metoda přímého prodeje do rukou domácích subjektů (převážně opět realizovaného na úvěr) v mnoha případech nepodnítila potřebnou restrukturalizaci a modernizaci výroby. Neprůhledné majetkové přesuny v konečném důsledku vedly i k výraznému poklesu hodnoty privatizovaných aktiv namísto předpokladu odpovědného a na dlouhodobé zhodnocení zaměřeného přístupu nových soukromých vlastníků. Neefektivní nakládání s privatizovaným majetkem bylo přitom prodlužováno přímým či nepřímým propojením podnikové a bankovní sféry, nezřídká i s politickou mocí.

Třetí skupina příčin odráží prováděnou hospodářskou politiku, jejímž dominantním cílem po většinu transformačního období bylo snížení míry inflace. Především zesilování monetární restrikce i opatření směřující k ozdravení bankovního sektoru, vedly k recesi české ekonomiky v letech 1997-1999. S dnešním časovým odstupem je možno hodnotit tuto restrikci jako příliš razantní, především při souběhu s ostatními hospodářsko politickými opatřeními a dopady měnové krize vyvolané exogenními šoky. Na druhé straně však je nutno připustit, že síla restriktivních opatření byla do značné míry vyvolána závažností problémů způsobených zpomalováním postupu transformace, resp. podceněním systémových příčin těchto problémů. Z tohoto hlediska je pro budoucí vývoj klíčové, do jaké míry ekonomický propad a jeho důsledky podnítily urychlení strukturálních změn, zvýšení efektivnosti využití zdrojů a zlepšování kvality institucionálního prostředí, tedy základních předpokladů zvýšení dlouhodobé růstové výkonnosti české ekonomiky.

6. Dopad transformace na některé sektory českého hospodářství

6.1. Průmysl

V počátečním období transformace došlo k přechodnému prudkému poklesu vnitřní poptávky, především v důsledku značného vzestupu spotřebitelských a výrobních cen při zahájení liberalizace ekonomiky. Vedle vnitřní poptávky zaznamenala velké změny i vnější poptávka. Po rozpadu východních trhů došlo ke změně orientace na náročné trhy EU a na ostatní země s vyspělou tržní ekonomikou, avšak v méně příznivé komoditní struktuře.

Ve struktuře vývozu se tak podstatně zvýšil podíl zbožové skupiny s nízkou přidanou hodnotou. I přes tuto novou orientaci přispívala vnější poptávka ke zmírnění výrazného poklesu průmyslové produkce. Nejnižší úroveň průmyslové produkce ve vztahu k roku 1990 bylo dosaženo v roce 1993 (68,3 %). Od roku 1994 začala průmyslová výroba růst, růst vrcholil v roce 1995. Stagnace na počátku roku 1997 byla vyvolaná přechodným snížením zahraniční poptávky, ale také chybami v průběhu ekonomické transformace.

Největší a nejrychlejší snížení průmyslové výroby zaznamenaly v období transformace podniky, u kterých se po liberalizačních opatřeních odhalila jejich nízká necenová konkurenceschopnost, projevující se kvalitou, technickými parametry a designem, jak na zahraničním, tak i na domácím trhu. Pokles podílu na celkové průmyslové produkci se týkal pochopitelně těch odvětví, které se vyznačovaly obdobnými charakteristikami. Pokles byl patrný zejména u podniků zpracovatelského průmyslu a zvláště pak v elektronice, strojírenství, textilním a kožedělném průmyslu a do roku 1994 i v odvětví výroby dopravních prostředků. U těžebních, surovinových a materiálových odvětví a odvětví produkujících polotovary k tak výraznému poklesu výroby nedošlo, protože byly na trhu cenově konkurenceschopnější v důsledku nízké přidané hodnoty.

Úroveň produkční výkonnosti průmyslu, jeho kvalita a konkurenceschopnost, spolu s ekonomickým prostředím, se plně odráží v jeho finanční situaci. Z dlouhodobého pohledu je nezbytné konstatovat její nepříznivý stav s tím, že v problémových podnicích dochází k jejímu postupnému zhoršování.

Do transformace vstupovaly podniky s nevyřešenými starými pohledávkami a úvěry na trvale obracející se zásoby, které byly převedeny na komerční bázi s dopadem do jejich finanční situace. Promítly se zde také nedostatky v privatizaci, nefungující a nepřehledný kapitálový trh. To vše spolu s legislativními nedostatky a celkovým ekonomickým prostředím nevyvolalo výrazný zájem zahraničních investorů o modernizaci průmyslu a není zdrojem kapitálu pro domácí firmy.

Efektivnost průmyslu, měřená např. rentabilitou vlastního jmění podniků se 100 a více zaměstnanci, je velmi nízká (v roce 1997 cca 5,1 %) v porovnání s výnosem státních dluhopisů jako bezrizikového aktiva (10,5 %).

Nedostatek volných finančních prostředků v podnicích (nízká tvorba zisku, odpisy neodrážející růst cen) se projevuje ve vysoké platební neschopnosti, tj. v odsouvání plateb, a v klesající schopnosti podniků splácet úvěry. Vzhledem k obtížnému přístupu k úvěrům a kapitálu vůbec a praktické nevymahatelnosti práva, je tento fenomén značně zneužíván. Platební neschopnost v průmyslu je koncentrována do zpracovatelského průmyslu. Nedostatek kapitálu, jak investičního, tak provozního, vede proto mnohdy k situaci, kdy podniky nemají dostatečné podmínky k tomu, aby zajistily produkci výrobků, o které trh projevuje zájem.

Dalším závažným faktem je klesající podíl vlastního jmění v pasivech, což se projevuje nárůstem cizích zdrojů, především závazků, zvláště krátkodobých, a krátkodobých úvěrů na obchodní pohledávky na překlenutí přechodného nedostatku zdrojů.

Změny ve struktuře průmyslové produkce si vyžádaly i změny ve struktuře zaměstnanosti. Ve většině průmyslových odvětví docházelo v letech 1991 - 1997 k plynulému poklesu zaměstnanosti, který byl převážně absorbován terciárním sektorem. K největšímu

poklesu zaměstnanosti došlo v odvětví dobývání nerostných surovin, nadprůměrně se snížil počet pracovníků i v odvětví výroby strojů a zařízení, výroby dopravních prostředků, textilním a oděvním průmyslu a v kožedělném průmyslu.

Průměrná nominální mzda vzrostla v období 1991 - 1997 zhruba 2,5x u organizací s 25 (resp. s 20) a více pracovníky. Mzdy rychle rostly do roku 1996 (do značné míry oprávněně jako kompenzace příliš velkého poklesu reálných mezd v roce 1991), kdy se v průměru zvyšovaly o 18,5 % ročně. V důsledku přijatých "balíčkových" opatření v roce 1997 došlo ke zpomalení mzdového vývoje. Průměrná nominální mzda vzrostla v uvedeném roce o 13,4 %, v roce 1998 dochází k dalšímu zpomalování (za leden - listopad 1998 vzrostla o 10,7 %). Spolu s redukcí mzdového vývoje docházelo ke zvyšování růstu produktivity práce, takže v roce 1997 došlo k žádoucímu předstihu jejího růstu (vzrostla o 9,2 %) před dynamikou reálných mezd, přepočtenou indexem cen průmyslových výrobců (o 8,2 %).

Vlastní zdroje podniků (vlastní jmění), zvláště pak ve zpracovatelském průmyslu, mají klesající tendenci, zvyšuje se počet podniků se záporným vlastním jměním a roste výše této záporné položky. Průmysl se potýká s vysokou odepsaností investičního majetku (zhruba 45 %). Stávající odpisová politika (nízká úroveň odpisů při růstu cen nových investic) spolu s nedostatečnou tvorbou zdrojů v podnicích neumožňují vytvořit dostatečné zdroje pro modernizaci průmyslu.

Významným růstovým faktorem průmyslu jsou hmotné investice, kde průmysl vystupuje nejen jako jejich spotřebitel, ale také jako producent (především strojů a zařízení). Do vývoje investic v průmyslu výrazně zasáhla privatizace, kdy v její první fázi řada průmyslových podniků a jejich managementů se dostala do existenčních nejistot, což se projevilo ztrátou investiční motivace, přerušením předchozího trendu realizace větších investičních akcí a nižšími objemy pořízených investic.

Od druhé poloviny roku 1992, kdy se podnikové subjekty postupně adaptovaly na nové podmínky, došlo k obnovení růstu investiční poptávky v průmyslu, který pokračoval až do roku 1995. Po tomto roce došlo k poklesu celkových investic, když jejich růst byl zachován pouze ve zpracovatelském průmyslu. Celkový investiční trend byl však rozdílný z hlediska jednotlivých agregací průmyslu. Při realizaci útlumu těžby uhlí a uranové rudy se průběžně snižoval podíl investic do těžebních odvětví. V letech 1994-1995 došlo k razantnímu zvýšení investic v energetice v souvislosti s výstavbou jaderné elektrárny Temelín a některými investicemi na ochranu životního prostředí (odsiřovací zařízení). Vývoj investic alokovaných do zpracovatelského průmyslu vykazoval mírnější, ale neustálý růst, i když s různou dynamikou a rozdílným vývojem v jednotlivých odvětvích. Přitom více než polovina investic byla směřována na obnovu zastaralého strojního zařízení, další objemy investic na ochranu životního prostředí a do infrastruktury, takže na vlastní rozvoj a zavádění progresivnějších technologií zbylo minimum prostředků.

6.1. Stavebnictví

Stavebnictví indikuje konjunkturální vývoj celé ekonomiky a výrazně ovlivňuje řadu dalších odvětví. Vzestupy nebo poklesy stavební produkce se přenášejí do širokého spektra ostatních odvětví ekonomiky, z nichž některá dodávají stavebnictví své výrobky, zejména průmysl stavebních hmot. Zvyšování stavební výroby odráží silící růstové tendence investiční aktivity v ekonomice a naopak ztráta dynamiky růstu anebo dokonce pokles stavební produkce signalizují útlum, případně recesi hospodářského rozvoje.

Na začátku 90. let došlo k hlubokému poklesu stavební výroby (až o třetinu), který byl v roce 1992 po ukončení první vlny "velké privatizace", vystřídán dočasným oživením

poptávky a růst stavební produkce se až do roku 1995 střídal s poklesem. Po roce 1995, kdy bylo dosaženo nadprůměrného tempa růstu stavebních prací (oživením stavební činnosti v obcích a malých městech, realizací některých významnějších ekologických a inženýrských staveb v dopravní infrastruktuře), začal růst stavební produkce slábnout a v roce 1997 došlo v souvislosti se zpomalením ekonomického růstu ke zlomu a objem stavebních prací klesl pod úroveň předchozího roku. Přitom stále existující bariéry (restrikce veřejných zakázek, špatná finanční situace podniků, nedostatečná podpora bytové výstavby atd.) omezovaly růst stavební výroby i v roce 1998, kdy se očekává pokles stavební produkce až o 7 %.

Doprovázejícím jevem privatizace stavebnictví byl pokles zaměstnanosti, který na začátku 90. let činil přibližně jednu čtvrtinu výchozího stavu pracovníků. V roce 1993 se pokles zaměstnanosti přechodně zastavil, ale od roku 1994 dále nepřetržitě pokračuje. Nominální mzda rostla ve všech letech transformace ekonomiky, když největší meziroční růst byl v roce 1993 (o 28,6%). V roce 1994 se tempo růstu snížilo téměř na polovinu a kolem této úrovně oscilovalo až do roku 1997, kdy se dále snížilo (pod 10 %).

Ve vývoji reálné produktivity práce se po roce 1990 střídaly meziroční poklesy s růstem. Po tříletém růstu v letech 1994 - 1996 (s průměrným meziročním přírůstkem 7 %), následoval v dalším roce pokles stavebních investic, ztráta dynamiky růstu produktivity práce a její propad pod úroveň roku 1996.

Vývoj investic ve stavebnictví měl dvě rozdílné etapy. V prvních letech transformace (do roku 1994) se objem investic meziročně zvyšoval (zejména v souvislosti s rozvojem nových stavebních firem) a od roku 1995, kdy došlo k výraznému meziročnímu poklesu investic, investiční aktivita ve stavebnictví trvale klesá.

Nepříznivou finanční situaci převážné většiny stavebních podniků, kromě poklesu produkce, způsobuje vyšší růst cen vstupů, převyšující růst spotřebitelských cen, drahé úvěry a obtížný přístup ke kapitálovým zdrojům obecně. Rozkolísanost finanční situace se nejvíce projevuje u přidané hodnoty, jejíž dynamika růstu dosáhla vrcholu v roce 1995 (o 18,9 %), po tomto roce následoval dvouletý pokles a v 1. pololetí roku 1998 došlo k jejímu mírnému nárůstu ve větších organizacích, kromě malých firem, které zaznamenaly pokles proti roku 1997. Vývoj hospodářského výsledku úzce souvisí (vedle obecných ekonomických podmínek) s rozkolísaností stavební produkce v dlouhodobějším období. O napjatosti likvidních finančních zdrojů svědčí růst celkové i prvotní platební neschopnosti a snižující se rentabilita vlastního jmění.

6.3. Bytová výstavba

Bytová výstavba, stejně jako celé stavebnictví, je důležitým indikátorem konjunkturálního vývoje celé ekonomiky. Růst bytové výstavby je považován za výrazný stimul ekonomického růstu.

Ke dni sčítání lidu, domů a bytů v březnu 1991 dosáhl počet trvale užívaných bytů 3 705 681 bytů. V současné době se odhaduje, že trvale užívaný bytový fond se pohybuje v rozmezí 3,66 až 3,71 mil. bytů. Na 1 tisíc obyvatel připadá přibližně 360 obydlených bytů.

V roce 1996 žilo dle odhadů ministerstev práce a sociálních věcí a místního rozvoje celkem 4 110 tisíc samostatně hospodařících domácností v 3 674 tis. bytech, což znamená, že cca 436 tis. domácností nemělo samostatný byt a tyto rodiny žily ve společném bytě s jinou samostatně hospodařící domácností; podle průzkumů se však z jedné třetiny jedná o chtěná soužití. Potřebu mít samostatný byt pocítuje zhruba 290 tisíc domácností.

Lze tedy říci, že bytový fond vzhledem k velikosti populace a počtu domácností není dostatečný; existující deficit je však spíše lokální, nikoli plošný.

Po roce 1990 se projevil pokles výstavby objektů pro bydlení získaných novou výstavbou, který trval zhruba do roku 1993. Od roku 1994 dochází k trvalému nárůstu počtu

zahájených bytů, který je postupně následován nárůstem počtu bytů dokončených.

Relativně nízký objem bytové výstavby (vzhledem k reálné potřebě) je dán především disproporcí mezi cenami nové výstavby (včetně vysoké ceny pozemků), disponibilními finančními zdroji na straně domácností a stále ještě nízkou dostupností úvěrů. Opatření státu na podporu nové bytové výstavby a modernizaci bytového fondu jsou, po ukončení předchozích investičních forem výstavby a podpůrných opatření, postupně rozšiřována, což se zhruba od poloviny 90. let projevuje ve zvyšujícím se počtu zahajovaných bytů.

Finanční dostupnost jednotlivých typů bydlení je diferencovaná. Velmi nízká je finanční dostupnost zvláště nového vlastnického bydlení zejména proto, že pořizovací náklady na bydlení v období let 1990 - 1997 enormně vzrostly, což bylo způsobeno liberalizací cen a také prudkým zvýšením cen pozemků, zejména v 1. polovině 90. let.

Průměrná pořizovací hodnota dokončeného bytu vzrostla od roku 1990 do roku 1997 v bytových domech, stejně jako v rodinných domech více než 6x (v bytových domech ze 171 tis. Kč na cca 1,1 miliónu Kč a v rodinných domech ze 340 tis. Kč na 2 milióny Kč). Přitom čisté peněžní příjmy domácností vzrostly ve sledovaném období zhruba třikrát.

Citlivou a poměrně komplikovanou problematikou v oblasti bydlení je její právní rámec, který působí nejen na vztahy mezi pronajímateli a nájemci bytů, ale neodpovídá ani požadavkům na utváření rovnovážného trhu s byty. Přesto však lze konstatovat, že hlavní příčiny neuspokojivého stavu mají ekonomickou povahu. Je to především nízký přítok investic do bydlení a velký nepoměr mezi disponibilními příjmy domácností a cenou bydlení.

6.4. Zemědělství

Zemědělství ČR se od roku 1989 výrazně změnilo. Významně poklesl jeho rozměr, což bylo způsobeno jednak snižováním převisu nabídky nad poptávkou po zemědělských a potravinářských výrobcích, poklesem koupěschopnosti obyvatelstva, odbouráním záporné daně z obrátu u potravin a následným zvýšením jejich cen, v neposlední řadě také omezenými možnostmi vývozu a stále rostoucím dovozem agrárních produktů. Měřeno hrubou zemědělskou produkcí, jde o pokles o 30 %, z toho v rostlinné výrobě o více než 20 % a v živočišné výrobě o více než jednu třetinu.

Podíl zemědělství na HDP se v uplynulém období výrazně snížil a v roce 1997 dosáhl hodnoty 2,1 %. V návaznosti na snižující se podíl zemědělství na HDP došlo také ke snížení podílu zaměstnanosti v zemědělství na celkové zaměstnanosti z 9,9 % v roce 1989 na 4,0 % v roce 1997.

Hospodářský výsledek zemědělství je od roku 1991 ztrátový (s výjimkou roku 1995, kdy celý sektor velmi mírně překročil hranici ztrátovosti), přičemž celková účetní ztráta od roku 1991 do roku 1997 dosáhla více než 41 mld. Kč a je důsledkem finančního zatížení zemědělské prvovýroby, které není zemědělství samo schopno uhradit z vlastních zdrojů (při současné záporné kapitálové výnosnosti). Jde o dlouhodobé úvěry na trvale se obracející zásoby z období před rokem 1989, nové úvěry poskytované bankami za tržní úrokovou míru, nesplacený privatizovaný majetek státních statků jeho nabyvateli a nesplacené bezúročné půjčky, zejména začínajících fyzických osob prvovýrobců z let 1992 až 1994. Dále se jedná o závazky vyplývající z plnění transformačního zákona pro zemědělská družstva a jejich nástupnické organizace. Dalším důvodem ztrátového hospodářského výsledku byl vývoj cen zemědělských produktů, který neodrážel růst cen vstupů do zemědělství a výrazné snížení dotací do zemědělské výroby (z 21,8 mld. Kčs v roce 1989 na 6,99 mld. Kč v roce 1997)

Vývoj cen zemědělských výrobců negativně ovlivňoval hospodářský výsledek podnikatelských subjektů v zemědělství, neboť ceny zemědělských výrobců byly v uplynulém období hluboko pod růstem jak spotřebitelských cen, tak i cen vstupů do zemědělství. Agrární trh selhával v důsledku neexistence tržních řádů a nerovného postavení jednotlivých článků

potravinové vertikály (prvovýroba, odbyt, zpracovatelský průmysl, velkoobchod, obchodní řetězce, maloobchod a spotřebitel). Negativní roli v této souvislosti sehrávají i nadnárodní obchodní řetězce, které svými nepřiměřenými požadavky zvyšují svoje zisky na úkor rozptýlených prvovýrobců a zpracovatelů. Dalším důvodem uvedeného vývoje cen zemědělských výrobců je vysoký dovoz zemědělských a potravinářských výrobků ze zahraničí, často za subvencované ceny. ČR Inlace měřena indexem spotřebitelských cen.

Od roku 1989 počet pracovníků v zemědělství poklesl z 530 tis. na 201 tis. v roce 1997, tj. o 62 %. Snižování počtu pracovníků v zemědělství bylo způsobeno jednak vyčleněním přidružených výrobních podniků, které zemědělské podniky provozovaly, dále odchodem pracovníků do jiných odvětví národního hospodářství, zmenšováním rozměru zemědělství a zvyšováním produktivity práce, která byla ovlivněna pořizováním nových, výkonnějších technologií a strojů.

V důsledku záporné výnosnosti českého zemědělství, která je zapříčiněna nízkými cenami zemědělských výrobců, neodrážejícími vzrůstající ceny vstupů do zemědělství (stále se rozevírající cenové nůžky) se neustále prohlubuje mzdová disparita pracovníků v zemědělské prvovýrobě. V roce 1997 dosáhla mzda pracovníků v zemědělské prvovýrobě v porovnání s průmyslem pouze 79 % a v relaci s národním hospodářstvím 79,4 %, přičemž v roce 1989 byla dosažena relace 103,6 %, resp. 109,0 %.

K poklesu efektivity došlo také v potravinářském sektoru, což lze dokumentovat i na vývoji hrubé nákladové rentability (vypočtené ze zisku před zdaněním), která se z úrovně 9,2 % v roce 1992 snížila na hodnotu 1,5 % v roce 1997. Tento pokles je částečně ovlivněn i podílem ztrátových a neperspektivních podniků, jež usilují o udržení na trhu za "každou cenu", včetně narůstajícího zadlužování. Pokud jde o úroveň čisté nákladové rentability, dostala se v roce 1997 téměř na nulovou hodnotu (0,1 %).

Potravinářský sektor se stejně jako zemědělská prvovýroba trvale potýká s trvalým nedostatkem finančních prostředků na obnovu a rozvoj. Tato situace je způsobena majetkovou nestabilitou, související s neustálými přesuny ve vlastnictví podniků, vysokým zadlužením, dlouhou dobou splatnosti faktur a opožděnými platbami za dodané zboží. Nedostatek finančních prostředků, nedořešená restrukturalizace, nízké využívání výrobních kapacit potravinářských provozů a nedostatečná tarifní i netarifní celní ochrana neumožňuje udržet konkurenceschopnost na domácích i zahraničních trzích.

V důsledku neúměrné liberalizace zahraničního obchodu a nedostatečné úrovně celní ochrany je saldo agrárního zahraničního obchodu od roku 1992 trvale pasivní. V období let 1992-97 dosáhlo výše celkem 67,7 mld. Kč.

Se zemědělskou prvovýrobou je úzce spojen i venkovský prostor, který prošel v uplynulých letech výraznou změnou. V důsledku snížení rozměru českého zemědělství a trvalé ztrátovosti celého sektoru se život na venkově celkově zhoršil. Situaci komplikuje narušení infrastruktury a zhoršení životních podmínek na venkově (těžko dostupné služby, omezená doprava, zdravotnictví, kultura apod.). Obyvatelé venkova v současné době jen těžko nalézají odpovídající zaměstnání v místě bydliště a vlivem omezení vlakové i autobusové dopravy mají pouze omezené možnosti k dojíždění za prací.

6.5. Vodní a lesní hospodářství

V oblasti vodního hospodářství proběhla od roku 1990 řada transformačních kroků měnících jeho dřívější systém a týkajících se zejména transformace vlastnických práv, nápravy hodnotových vztahů a dílčích úprav právních předpisů. Cílem těchto kroků bylo zejména zefektivnit služby poskytované vodním hospodářstvím a posílit nástroje ochrany vod. Transformace ve všech sektorech vodního hospodářství však není dokončena a v souvislosti s jejím pokračováním je třeba především zvýšit účinnost nástrojů státní regulace s ohledem na

charakter přirozených monopolů v této oblasti.

Základním předpokladem pro odstranění podstatné části zatím nedořešených problémů v oblasti vodního hospodářství je dokončení a přijetí nového zákona o vodách, jakož i zákona o vodovodech a kanalizacích, které spolu úzce souvisejí a vzájemně se doplňují.

Lesní hospodářství v současné době představuje poměrně stabilizovaný sektor národního hospodářství a přispívá spolu s navazujícími zpracovatelskými obory k rozvoji venkova vytvářením pracovních příležitostí, zejména v oblastech s jejich nedostatkem. Současný vývoj však provázají i některé problémy.

Restituce vyvolaly proces hledání konečného zodpovědného vlastníka. Tento proces má však i svá negativa (neoprávněné těžby, nezájem vlastníků o likvidaci kalamitních škůdců apod.), která se nedaří účinně řešit v důsledku obtížné vynutitelnosti zákonů.

Lesy plní také svoje mimoprodukční funkce, které jsou veřejností očekávány a přijímány jako samozřejmé, ale vlastníků lesů nepřinášejí žádný finanční přínos. K odstranění nerovnoprávného postavení vlastníků lesů bude nezbytná úprava zákonů.

Dalším problémem je každoroční finanční zúčtování se státním rozpočtem, které neumožňuje využití finančních prostředků v optimálním časovém období, jako by umožnil např. účelový fond. Je rovněž důležité zamezit trvalému poklesu reálné hodnoty poskytovaných podpor ze státního rozpočtu na hospodaření v lesích.

6.6. Doprava

6.6.1. Funkce dopravy

Činnostmi, spojenými s přemísťováním osob, materiálů a výrobků, se v ČR zabývá přibližně 1,8 mil. lidí, kteří přitom využívají základní fondy o velikosti více než 350 mld. Kč (v cenách r.1989). V sektoru dopravy velmi rychle proběhla privatizace (kromě železnice), avšak bohužel se stala cílem, nikoliv prostředkem k vytvoření tržního prostředí a tím zlepšení funkce dopravy. Nastavení výchozích podmínek privatizace způsobil i současný převis kapacit v silniční nákladní dopravě (podle odhadů téměř o třetinu).

6.6.2. Dopravní infrastruktura

Dopravní infrastruktura je srovnatelná se státy EU z hlediska hustoty, ne však kvality, návaznosti sítí a stavu údržby a oprav. V současné době ČR plní doporučení EU alokovat prostředky pro rozvoj mezinárodních dopravních sítí ve výši alespoň 1,2 % HDP pouze při započítání pomoci Phare a úvěrů nekomerčních bank. Vzhledem k nutnosti dohnání vysoce zanedbané údržby tratí a pozemních komunikací a zvýšené ochraně životního prostředí je výstavba dalších nových úseků ohrožena.

6.6.3. Železniční doprava

V železniční dopravě trvalý nedostatek finančních prostředků způsobil podstatné zhoršení technického stavu tratí, železničních telekomunikací i vozidlového parku. Vnitřní dluh infrastruktury Českých drah, bez nyní modernizovaných tratí I. a II. železničního koridoru, jehož odstraněním by došlo k uvedení tratí do normového stavu, činí v současné době 119,8 mld. Kč. Z toho nezbytná částka k udržení provozu na uvedené síti činí 14,8 mld. Kč. Současné omezení údržby znamená meziroční nárůst uvedeného zadlužení o 3 až 4 mld. Kč.

6.6.4. Silniční a dálniční sítě

Stav silniční a dálniční sítě v ČR není rovněž v uspokojivém stavu. Silniční dopravě slouží 55 503 km státních komunikací, z toho je více než 500 km dálnic. Hustotou silnic se

ČR řadí k zemím umožňujícím dobrou plošnou obsluhu území silniční dopravou. Hustotou provozovaných dálnic 0,0061 km/km² patří Česká republika (pokud ale nebereme v úvahu počet obyvatel na jedno auto, který se rychle přibližuje stavu v méně rozvinutých státech EU) k nejméně vybaveným zemím střední a západní Evropy. Podstatně horší to je však s rozsahem vybudovaných dálnic a se stavem vozovek silnic a mostů. Z celkové délky silnic I. třídy je v současné době v normových profilech upraveno cca 39 %. Na silniční síti přetrvává značné množství dopravních závad jako jsou úrovňové železniční přejezdy (8 987), lokální zúžení vozovky, oblouky malých poloměrů, nepřehledné křižovatky atd. Obdobně nepříznivá situace je i u mostů na silnicích a dálnicích. Svým stavebním stavem nevyhovuje celkem 4 807 mostů, tj. 30,8 % všech silničních mostů v České republice. Tyto skutečnosti spolu s prudkým nárůstem výkonů zejména individuální automobilové dopravy a nekázní řidičů způsobily, že došlo také k prudkému nárůstu nehodovosti. Za této situace se vysoce negativně projevila tendence jednostranně podporovat dopravu silniční (zejména individuální automobilovou dopravu) proti veřejné hromadné dopravě.

6.6.5. Nákladní doprava

Po roce 1990 byly přijímány nové zákony, které maximálně liberalizovaly přístup k trhu. V silniční dopravě vzniklo více než 35 000 autodopravců, obdobně i ve vnitrozemské vodní dopravě (cca 40 dopravců). Počet nákladních automobilů od r. 1990 vzrostl o více než 50 % a dosahuje v současné době 247 000 vozidel. Dopravní zatížení silniční sítě podle výsledků posledního sčítání v r. 1995 vzrostlo oproti roku 1990 o 26%, nejvíce na dálnicích (až o 34 %), rovněž se značně zvýšila tranzitní doprava a zatížení silničních hraničních přechodů. V období 1990 - 1997 se výrazně se zvýšil podíl silniční dopravy na celkové nákladní dopravě, který se téměř ztrojnásobil. Přitom výkony železniční dopravy klesly téměř na polovinu. Rovněž poklesly téměř o 48% výkony vodní dopravy (podíl na přepravním trhu však tvoří jen asi 2,4%), vyšší růstové trendy vykazuje letecká doprava. Podíl kombinované dopravy oproti období centrálně řízené ekonomiky výrazně poklesl a je velmi nízký (4% z celkové nákladní železniční přepravy oproti 10 - 30% na západoevropských železnicích). Dopravně - politické tendence EU k oživení železniční a kombinované dopravy nebyly v ČR uspokojivě propracovány, zatímco předchozí opatření byla zrušena.

6.6.6. Veřejná osobní doprava

Ve veřejné osobní dopravě klesl přepravní výkon asi o 42 %, u MHD byl pokles poloviční, tj. asi 20%. Dochází k prudkému rozvoji individuálního motorismu (cca o 50 %). Mění se ceny vstupů do osobní dopravy a dochází k narovnání cenové struktury, která má za následek zvyšování cen jízdného, ale ceny vstupů rostou rychleji a snižují se dotace. Zastarává vozový park i infrastruktura. Dopravní obslužnost regionů se zhoršovala a standard dopravních služeb zajišťovaných státem stagnoval. Tyto skutečnosti způsobily prakticky deformování funkce veřejné osobní dopravy.

V červnu 1998 schválila vláda dokument Dopravní politika České republiky, který však vyžaduje dalšího prohloubení ve smyslu strategie přijetí ČR do EU spojeného s nápravou dřívějších nedostatků z nadměrné liberalizace, malého zřetele na ekologii, obecné výkony ve veřejném zájmu a harmonizaci podmínek zejména železniční a silniční dopravy. Vyžaduje to i urychlené doplnění stávající legislativy a provedení transformace železnice, kterou předchozí vlády nerealizovaly.

6.7. Spoje a informační systémy

6.7.1. Pošta

Poštovní sektor ČR vykazuje strukturu shodnou se zeměmi Evropské unie. Přístup konkurentů na trh je volný. Výjimkou je přeprava písemných zpráv, která je vyhrazena pouze České poště, s.p.. Česká pošta je povinna zajistit všeobecnou dostupnost základních služeb v odpovídající kvalitě a za přiměřené ceny.

Ekonomicky funguje Česká pošta, s.p. od 1.1.1993 na bázi samofinancování. Její roční výkony ve výši cca 10 mld. Kč vykazují trvalý meziroční nárůst o 9-10 %, hospodářský výsledek představuje roční zisk více jak 600 mil. Kč. Česká pošta hospodaří s majetkem státu, investuje do něj každoročně okolo 1 mld. Kč. U přibližně 43 900 zaměstnanců České pošty roste průměrná mzda zhruba o 12 % ročně.

6.7.2. Telekomunikace

V souladu s hlavními zásadami státní telekomunikační politiky, které byly přijaty roku 1994, je rozvoj telekomunikací zaměřen do roku 2000 zejména na urychlení telefonizace, jejímž cílem je přiblížit se co nejrychleji úrovni telefonizace obvyklé v zemích Evropské unie. V téměř monopolním postavení zajišťuje tento úkol SPT Telecom, a.s., ve které stát prostřednictvím Fondu národního majetku vlastní 51 % akcií. Monopol SPT Telecom v oblasti dálkových a prakticky i místních telefonních služeb skončí dnem 1. ledna 2001. Dalšími dvěma operátory telekomunikačních sítí a služeb jsou EuroTel Praha, spol. s r.o. a RadioMobil, a.s., které v konkurenčním prostředí zřizují a provozují veřejné mobilní radiotelefonní sítě GSM. Kromě vyjmenovaných účastníků telekomunikačního trhu v ČR existuje řada dalších poskytovatelů nejrůznějších telekomunikačních služeb, kteří operují vesměs v konkurenčním prostředí.

V roce 1997 dosáhly tržby v telekomunikačním sektoru zhruba 49,2 mld. Kč, zisky před zdaněním přibližně 10,3 mld. Kč, mzdové náklady (při růstu, který odpovídal inflaci) zhruba 5,6 mld. Kč a celkový kapitál přibližně 97,2 mld. Kč. V sektoru bylo zaměstnáno zhruba 30 tisíc osob. Neuspokojená poptávka představovala 331 355 žádostí o zřízení bytové telefonní stanice a 75 544 žádostí o zřízení podnikatelské telefonní stanice. Celkový počet 405 899 neuspokojených žádostí se snížil teprve v prvním pololetí roku 1998 na 280 694. Ve třetím čtvrtletí roku 1998 pak bylo evidováno 235 tis. neuspokojených žádostí.

6.7.3. Informační systémy

Od počátku devadesátých let docházelo v ČR k růstu investic do výpočetní techniky; převážně do osobních počítačů. Na tento extensivní růst objemu navázalo po roce 1993 budování lokálních počítačových sítí a využívání veřejných telekomunikačních prostředků, nejprve pro vazbu mezi lokálními sítěmi a posléze i pro tvorbu sítí rozsáhlých. Přitom se dosud nepodařilo dosáhnout původního záměru uspořit finanční prostředky tím, že by data centrálně uložená na jednom místě a v jednom vyhotovení byla využitelná podle zdůvodněných požadavků pro celou státní správu. Současné období intenzivního vývoje lze charakterizovat nárůstem požadavků na komunikační výkonnost informačních systémů, vyžadující univerzalitu a dostupnost komunikačních technologií a komunikačního prostředí. Pro další rozvoj je nezbytně nutné urychlené doplnění stávající legislativy, bránící zejména nástupu informační kriminality nebo zneužívání informací ve státní správě a umožňující zajistit k tomu potřebné regulační a kontrolní činnosti.

6.8. Vnitřní obchod

Souhrn obecných transformačních kroků, jakož i podmínky vytvořené pro soukromé podnikání a vstup zahraničního kapitálu, našly v oblasti vnitřního spotřebitelského trhu pohotovost a výrazné využití.

V odvětví vnitřního obchodu proběhla velmi rychle privatizace. V roce 1997 bylo

odvětví vnitřního obchodu prakticky plně privatizováno (z více než 97 %). Po počáteční atomizaci struktur obchodních podniků se po roce 1994 s průnikem silných zahraničních a nadnárodních obchodních firem začala, pod silným konkurenčním tlakem, prosazovat opět tendence ke koncentraci obchodní činnosti. Vývoj dovozů pro vnitřní trh je dnes do značné míry závislý na chování nadnárodních obchodních řetězců a velkých obchodních podniků, které stále upevňují svoji pozici na českém vnitřním trhu. Na druhé straně je problémem i to, že se na vnitřní trh dostává zboží nízké kvality, dovezené často nelegálně, či použité zboží. Otázka objemu dovozů pro vnitřní trh se tak transformuje na problém ochrany trhu a především na zvyšování konkurenceschopnosti tuzemských dodavatelů.

Nastavení výchozích podmínek transformace, zejména cenová liberalizace a důchodová restrikce se odrazily v poklesu reálných příjmů a způsobily v roce 1991 více než 30 % pokles fyzického objemu maloobchodního prodeje. S obnovou růstu reálných mezd a dalších příjmů bylo již v roce 1992 spojeno i meziroční zvýšení fyzického objemu prodeje o 9,3 %. Růst vrcholil v roce 1996, kdy bylo zaznamenáno meziroční zvýšení tržeb maloobchodu (včetně prodeje aut a pohonných hmot) o 12,1 % ve stálých cenách. Tak vysoký nárůst výrazně překračoval růst výkonnosti ekonomiky. Vysoká poptávka na vnitřním trhu vedla na jedné straně ke zvýšenému dovozu (s dopady do prohlubování vnější ekonomické nerovnováhy) a na druhé straně k vyššímu umístování tuzemské produkce na vnitřním trhu a tím ke zpomalování vývozu.

Prudké zhoršení odbytové situace od počátku roku 1998 se odrazilo ve vývoji obchodní marže i přidané hodnoty. V podnicích maloobchodu obchodní marže rostla z 14,4 % v roce 1995 až na 18,6 % v roce 1997. V první polovině roku 1998 došlo k obratu a obchodní marže poklesla na 16,9 % (byla o 2,5 procentních bodů nižší než v první polovině roku 1997). Odvětví vnitřního obchodu ještě v roce 1996 významně přispělo k růstu hrubého domácího produktu. Účetní přidaná hodnota v obchodě se v uvedeném roce zvýšila v běžných cenách o 17,4 %. I tento ukazatel signalizuje změnu ve vývoji odvětví v roce 1997: účetní přidaná hodnota se v tomto roce meziročně snížila o 3,9 % a v prvním pololetí roku 1998 dále meziročně poklesla o 2,1 %.

6.9 . Zahraniční obchod

V prvních letech transformace byl náraz zpřísněného konkurenčního prostředí, který souvisel s liberalizací zahraničního obchodu, tlumen výraznou devalvací domácí měny. Tento devalvační polštář umožnil nejen zásadní obrat v teritoriální orientaci zahraničního obchodu z východních zemí na západní, ale současně přispěl i k dosažení aktivní obchodní bilance. Dosahovaný rychlejší růst vývozu než dovozu v prvních letech zmírňoval transformační pokles celkového výkonu ekonomiky.

Při změně teritoriální struktury probíhala současně i změna zbožové struktury zahraničního obchodu. V prvních letech transformace klesal ve vývozu podíl výrobků s vyšším stupněm zpracování ve prospěch růstu podílu polotovarů, surovin a potravin. Po roce 1993 se tento negativní trend zastavil a od roku 1996 jsou již opět největší zbožovou skupinou ve vývozu stroje a dopravní prostředky. Plynulé reálné zhodnocování kurzu koruny v důsledku inflačního diferenciálu mezi ČR a zeměmi s vyspělou tržní ekonomikou postupně eliminovalo počáteční proexportní a současně antiimportní vliv devalvace. Vzhledem k tomu, že takto získaný časový prostor pro zvýšení konkurenceschopnosti nebyl dostatečně využit na domácím ani na zahraničním trhu, obchodní bilance se dostala v roce 1994 do deficitu, který se v dalších letech rychle zvyšoval.

Zatímco v roce 1995 byl deficit obchodní bilance (96 mld. Kč) ovlivněn především vysokým růstem dovozu, v roce 1996 byla jeho dosud nejvyšší úroveň (158 mld. Kč) výsledkem zejména nízkého růstu vývozu, který byl bezprostředně vyvolán přechodným

poklesem dynamiky ekonomik EU a pokračujícím reálným zhodnocováním koruny. Akcelerace deficitu obchodní bilance se odrazila do výrazného zvýšení deficitu běžného účtu platební bilance (jeho podíl na hrubém domácím produktu dosáhl 7,6 %), na jehož profinancování musely být použity devizové rezervy, což vedlo k dalšímu zhoršení vnější nerovnováhy.

K zastavení růstu a dokonce k meziročnímu poklesu obchodního deficitu došlo až v roce 1997, když na jedné straně začala působit přijatá restriktivní stabilizační opatření (vládní balíčky), která znamenala zastavení růstu domácí poptávky a na druhé straně se současně oživila poptávka na zahraničních trzích (zejména na trhu EU, kam směřuje zhruba 60 % našeho vývozu).

Po výrazném růstu vývozu na počátku roku 1998 došlo v dalším průběhu roku 1998 ke zpomalování jeho dynamiky vzhledem k revalvačnímu pohybu směnného kurzu koruny a zpomalení růstu poptávky na relevantních zahraničních trzích. Jestliže vývoz vzrostl (v běžných cenách) v 1. čtvrtletí 1998 o 45 %, potom ve 4. čtvrtletí byl růst pouze 0,3 %. Při současném stlačení domácí poptávky se zpomaluje také růst dovozu, takže deficit obchodní bilance zůstal výrazně pod úrovní roku 1997.

6.10. Cestovní ruch

Po roce 1990 se cestovní ruch stal významným spoluvůrcem HDP. Jeho podíl na tvorbě HDP se pohybuje mezi 9 - 11 %, devizové příjmy ze zahraničního cestovního ruchu představují ekvivalent cca 16 % příjmů z exportu zboží a služeb. Cestovní ruch je významným faktorem zaměstnanosti a výrazným činitelem rozvoje regionů.

Období let 1990 - 1997 lze charakterizovat jako období s počátečním "příjezdovým i výjezdovým boomem", který byl vystřídán postupnou stagnací, resp. poklesem. Přestože současná stagnace v oblasti cestovního ruchu souvisí do značné míry s objektivními faktory, je rovněž způsobena i tím, že konkurenceschopnost našeho cestovního ruchu ve světovém měřítku resp. evropském měřítku zaostává. Jednou z příčin, která způsobila pokles zájmu o ČR bylo přecenění počátečního "boomu", které nestimulovalo k budování vhodné infrastruktury a zvýšené podpoře malých a středních podnikatelů v oboru. Nedostatečné bylo i zapojení orgánů veřejné správy do spoluvytváření podmínek ke zvýšení cestovního ruchu.

Dalším nepříznivým prvkem ve vývoji cestovního ruchu posledních let je neexistence ochrany spotřebitele v této oblasti, což vedlo zejména v roce 1997 v některých případech k programovému poškozování klientů cestovních kanceláří bez možnosti účinného postihu viníků. V právním řádu ČR dosud neexistuje žádný speciální právní předpis, který by upravoval problematiku cestovního ruchu.

Z hlediska návštěvnosti jednotlivých regionů jednoznačně převládá zájem o Prahu. Přesto, že lze nadále předpokládat její dominantní postavení, je snahou státu podílet se na vytváření předpokladů pro zvýšení turistické návštěvnosti ostatních regionů.

6.11. Bankovní sektor

Přechod od centrálně plánového hospodářství k tržní ekonomice byl od samého počátku konfrontován s neexistencí či deformovanou podobou finančních institucí. Uvedený nedostatek se řešil překotným rozvojem bankovního sektoru v letech 1990 až 1995. Původní počet 4 státních bank vzrostl na 55 bank ke konci roku 1994. Z uvedeného celkového počtu bank bylo 6 velkých bank, 21 malých bank, 20 zahraničních bank (resp. jejich poboček), 7 specializovaných bank a 1 banka byla v nucené správě.

Tento rychlý start byl tažen dominantní rolí bank v transformačním procesu, ve které se zrcadlila nerozvinutost kapitálového trhu, vysoká míra privatizace úvěrem a kupónovou

metodou a exploze poptávky po bankovních službách.

Daní za mnohdy překotný vývoj, který nesl známky nejen objektivních rizik, ale také subjektivních chyb v probíhající transformaci a souvisel též s politickou atmosférou "obav z nadměrné regulace" ekonomiky, byla destabilizace samotného bankovního sektoru.

Destabilizace bankovního sektoru se výrazně se začala projevovat v roce 1996 až 1997 kolapsem řady malých bank a vážnými problémy velkých bank s kvalitou úvěrového portfolia. Počet malých bank se snížil z výše uvedených 21 bank v roce 1994 na pouhých 9 bank na konci roku 1997. K bankám, přestaly působit na trhu, patřily např. AB banka, Kreditní a průmyslová banka Plzeň či Banka Bohemia. Proces konsolidace malých bank se neobešel bez poklesu důvěry veřejnosti v celý bankovní sektor a ohrozil dále malé banky postupným odlivem vkladů. Proto vláda ČR v říjnu 1996 přijala program k posílení stability bankovního sektoru, který byl účelově určen pro tehdy existujících 13 malých bank. Udržení důvěry v bankovní sektor stálo daňové poplatníky již stovky miliard korun a zdá, že požadavkům na další sanace dosud není konce.

Podíl klasifikovaných úvěrů v portfoliu bank (včetně KOB a bank v nucené správě) je příliš vysoký, v roce 1999 dosáhl více než jedné třetiny. Pro porovnání uveďme, že v zemích EU se jejich podíl pohybuje na úrovni kolem 5 %.

Přes snižující se podíl cenných papírů v portfoliu bank představuje tato oblast další možná rizika vyplývající z nerovnoměrného vývoje na kapitálových trzích.

Až do roku 1998 zákony nebránily propojení komerčních bank s investičními fondy a společnostmi, což zakládalo nerovný přístup jednotlivých podniků k úvěrům. Nutné je však v současnosti řešit i řadu dalších problémů. Obtížná realizace zástav, zdlouhavé vymáhání pohledávek aj. legislativní překážky působí proti stabilitě podnikatelské prostředí. Ze stejného důvodu bude nutné dále zkvalitnit výkon bankovního dohledu a legislativně ošetřit dosud neupravené nebo neodpovídajícím způsobem upravené oblasti výkonu bankovního dohledu. Bankovní dohled musí mít vytvořeny podmínky umožňující účinně zasahovat proti operacím poškozujícím banky a jejich vkladatele, a to jak ze strany klientů (úvěrové podvody), tak pracovníků bank.

České banky se musí připravovat na zostřování konkurence. Zvýšená aktivita zahraničních bank a jejich poboček vede k postupnému růstu jejich podílu na celkové bilanční sumě sektoru, který činil na konci roku 1997 již 22,3 %, a to zejména v důsledku vysokého úrokového diferenciálu ČR proti mateřským zemím těchto bank při současné plné liberalizaci tohoto segmentu kapitálového účtu platební bilance. Rozvoj činnosti zahraničních bank a poboček zahraničních bank je patrný zejména v úvěrové oblasti a na mezibankovním trhu. Méně aktivní jsou zahraniční banky a jejich pobočky při sběru primárních vkladů. V této oblasti však intenzívně rozvíjejí svou činnost stavební spořitelny.

6.12. Pojišťovny

Přijetím zákona č. 185/1991 Sb., o pojišťovnictví, který nahradil dosud platný federální zákon, byly vytvořeny základní podmínky pro odstranění monopolu v pojišťovnictví a rozvoj pojistného trhu. Zákon umožnil vznik nových pojišťoven v nových právních formách, zejména v pojišťovnictví osvědčené formě akciové společnosti. Pojišťovny mohou podnikat na území České republiky jen na základě povolení uděleného Ministerstvem financí.

Pojistný trh v České republice se dynamicky rozvíjí. K listopadu 1998 působilo na tuzemském pojistném trhu 40 pojišťoven s licenci Ministerstva financí (39 komerčních pojišťoven a Všeobecná zdravotní pojišťovna, která má licenci pro provozování smluvního zdravotního pojištění). V porovnání s rokem 1993 se tedy rozšířil český pojistný trh o 20 společností.

Tuzemských pojišťoven (tj. pojišťoven, založených podle českého práva) je 33 oproti

14 v roce 1993, zahraničních pojišťoven, které mají schváleno provozovat pojišťovací činnost na našem území prostřednictvím svých organizačních složek, je 7, v roce 1993 to bylo 6 pojišťoven. Na nárůstu počtu pojišťoven se podílel jak tuzemský tak zahraniční kapitál. Tuzemských pojišťoven s ryze tuzemskou kapitálovou účastí je 17 (7 pojišťoven v roce 1993), s ryze zahraniční kapitálovou účastí 11 (3 pojišťovny v roce 1993).

Celkové roční předepsané pojistné vzrostlo z 22,8 mld. Kč v roce 1993 na 48,0 mld. Kč v roce 1997. Předepsané pojistné v životním pojištění vzrostlo z 5,9 mld. Kč v roce 1993 na 12,5 mld. Kč v roce 1997.

Pojistnému trhu i v roce 1997 sice stále dominovala Česká pojišťovna a.s., ale její podíl na trhu (vyjádřený v procentech z celkového předepsaného pojistného) neustále klesá. Z 86,8 % v roce 1993 tento podíl klesl na 59,9 % v roce 1997. Nejvýznamněji klesl podíl na předepsaném pojistném za životní pojištění z 92,8 % v roce 1993 na 58,3 % v roce 1997.

S rozvojem pojistného trhu a harmonizací legislativy ČR s legislativou ES roste i úloha dozorčího orgánu, což vyžaduje zásadní změny v jeho organizaci a posílení jeho postavení. Institucionální změny si vyžádá i připravovaná transformace zákonného pojištění odpovědnosti za škodu způsobenou provozem vozidla na soukromé smluvní pojištění dané odpovědnosti.

Po zásadních systémových změnách naší ekonomiky se pojišťovnictví stalo nedílnou součástí finančního trhu a začalo plnit svoje funkce. Pojišťovny vytvářejí při plnění svého základního poslání dočasně volné značné finanční zdroje sloužící k úhradě závazků vzniklých z pojištění a vystupují na kapitálovém trhu jako významní investoři.

6.13. Penzijní fondy

Od roku 1994 se rozvíjí nový systém penzijního připojištění jako zdroj doplňkového příjmu k důchodu ze základního systému.

Od září 1994 do prosince 1996 byla Ministerstvem financí v součinnosti s Ministerstvem práce a sociálních věcí udělena licence 44 penzijním fondům. Jejich počet se v roce 1998 snížil na současných 30 penzijních fondů. U sedmi největších penzijních fondů je pojištěno 68 % klientů.

Více než 1,7 miliónu účastníků penzijního připojištění bylo získáno velmi nerovnoměrně. Za raketovým startem s téměř 200 tisíc osob na konci roku 1994 a téměř milionem osob k 30. červnu 1995 následovaly vysoké čtvrtletní přírůstky zhruba 100 tisíc osob až do konce 1. pololetí 1996. Od třetího čtvrtletí 1996 již dochází pouze k mírnému růstu počtu účastníků trhu. Výrazným nedostatkem současné podoby penzijních fondů je to, že polovina jejich klientů je starších 50 let a tím spoření nabývá převážně formy krátkodobého spoření.

Kapitálové fondy penzijních fondů tj. vklady účastníků a vyplacené státní příspěvky dosáhly k 30.6.1998 celkové výše více než 26 mld. Kč. Průměrný měsíční vklad účastníka se pohyboval okolo 344 Kč měsíčně a státní příspěvek činil přibližně 98 Kč.